

MENÛÇİHRÎ DÎVÂNÎ'NDA GAZNELİ YÖNETİCİLER VE TÜRKLER

Yrd.Doç.Dr. İbrahim KUNT

Selçuk Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Doğu Dilleri Bölümü

ÖZET

Menûçîhrî Dâmgânî, Gazneliler döneminde yaşamış, Fars edebiyatının ilk dönem şairleri arasında sayılan dîvân sahibi önemli bir kişidir. Farsça Dîvânî'nde öne çıkan özellikler, tabiat tasvirleriyle döneminin yöneticilerine yazdığı kasidelerdir. Fars Edebiyatında musammat tarzında şiir yazan ilk şair de Menûçîhrî Dâmgânî'dir.

Fars edebiyatının en eski şairleri arasında bulunan Menûçîhrî'nin Gazneli yönetici ve Türklere yaptığı atıflar, dîvânında önemli bir yer teşkil etmektedir. Gazneliler Devletinin yöneticilerinin Türklere oluşması ve en önemli düşmanları arasında bulunan Selçuklu Devletinin yöneticilerinin de Türk olması, bu konuyu hassas bir konuma getirmektedir.

Bu çalışmada önce Menûçîhrî Dâmgânî'nin hayatı hakkında bilinenler aktarılmış, daha sonra dîvânında isimleri bulunan Türk yöneticilere yaptığı atıflar ortaya konulmuştur. Türk kelimesinin bulunduğu beyitler tespit edilmiş, tarihî konularda yaptığı aktarımlar da belirlenmeye çalışılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Menûçîhrî Dâmgânî, Gazneliler, Farsça Dîvân, Türkler

ABSTRACT

Ghaznawid Governors and Turks in the Menuchihri Collection of Poems

Menuchihri-i Damgani who lived in the era of Ghaznawid and had a collection of poems is supposed to be one of the early period poets of Persian literature. Standing out features of his Persian collection of poems are odes to the governors of period and nature descriptions. Menuchihri is the first poet who wrote in the style of musammat in Persian Literature.

Menuchihri who is among the oldest poets of Persian literature made several attributions to the Ghaznawid and Turkish administrators constitute an important part. The antagonism between Seljuk Empire governors who are Turkish and Ghaznawid governors whose origins are Turkish made this issue more sensitive.

This study, basically, conveys information about the life of Menuchihri-i Damgani and designates the attributions made to the Turkish governors. The verses that contain the word "Turkish" are determined and probed about the meanings relating to the historical issues.

Key Words: Menuchihri-i Damgani, Ghaznawids, Persian Diwan, Turks.

A. MENÛÇİHRÎ'NİN HAYATI

Ebu'n-Necm Ahmed b. Kûs b. Ahmed Menûçîhrî Dâmgânî, Fars Edebiyatı-

nın XI. yüzyılda yaşamış en eski ve en büyük şairlerindedir. Hayatının ilk dönemlerine ait fazla bilgi bulunmamaktadır. İsmi, kendi dîvânında bulunan şu beyitten anlaşılmaktadır (K. 70/28)¹:

بر احمد بن قوص بن احمد کند همی بر هر کسی لطف کند و لطف بیشتر

'Herkesi fazla fazla lutfeder, Ahmed bin Kûs bin Ahmed'e de lutfeder.'

Menûçîhrî'nin ne zaman ve nerede doğduğu kesin olarak bilinmemektedir. Muhtemelen IV/X. yüzyılın sonlarında veya V/XI. yüzyılın başlarında Dâmgân'da doğmuş olmalıdır. Mahlası olan 'Menûçîhrî' kelimesini, Cürcân ve Taberistan'da hüküm süren Ziyârlar'den Felekü'l-Me'âlî Menûçîhr bin Kâbûs (slt. 403-423/1012-1031)'a mensubiyeti dolayısıyla aldığı düşünülmektedir². Bu mensûbiyetin ne zaman ve ne sûretle olduğu da bilinmemektedir, zira Menûçîhrî Dîvânında bu hükümdarın ismi açıkça zikredilmemektedir.

Divanında bulunan şiirlerinden Menûçîhrî'nin iyi bir eğitim aldığı, dînî ilimler, Arap dili, tıp gibi alanlarda tahsil gördüğü, gençliğinde Cürcân ve Taberistan'da bulunduğu anlaşılmaktadır.

Rey şehrinin ileri gelenlerinden olan Ali b. Muhammed el-İmrânî (ö. 545/1150-1151) hakkında söylediği medhiyeden, bu kişinin nezdinde itibarlı olduğu anlaşılmaktadır³. Daha sonra Gazneli Sultanı Mes'ûd b. Mahmûd (slt. 421/1030-432/1041)'un isteğiyle Gazne'ye giderek Sultan Mes'ûd'un sarayına intisap ettiğini de Dîvânında bulunan şiirlerden öğrenmekteyiz. Zira Menûçîhrî Dîvânında bulunan övgü şiirlerinin çoğu Gazneli Sultan Mes'ûd'un övgüsüyle ilgilidir.

Menûçîhrî Dîvânında 430/1038-1039 yılından sonraki olaylara ait herhangi bir kayıt bulunmaması nedeniyle genç yaşta, muhtemelen 432/1040-1041 yılı civarında vefat etmiş olduğu sanılmaktadır⁴.

Menûçîhrî'nin, yaklaşık 3000 beyitlik Farsça bir dîvânı bulunmaktadır. Bir çok Arap şairin dîvânını okuduğu anlaşılan Menûçîhrî'nin üslûbunun özelliği, döneminin Fars şairleri arasında Arap Edebiyatını en iyi bilen şair olmasından kaynaklanmaktadır. Bilhassa Câhiliye şiirine hakimiyeti, bu dönem şiirinin bazı özelliklerinin kendi şiirlerine yansımaya sebep olmuştur. Menûçîhrî'nin üslûbunun bir özelliği de kasidelerinde bulunan kısa ve hareketli vezinlerdir. Uzun vezinlerle yazdığı kasidelerinde bile genellikle beyitlerde ara kafiyeler kullanılarak bunları da kısa ve hareketli vezinler haline getirmiştir. Dîvânının çoğunluğunu kasideler ve Farsça'da ilk defa müseddes şekliyle yazılan musammatlar oluşturmaktadır. Arap edebiyatındaki ilk örnekleri Ebû Nüvâs (ö. 198/813)'ın şiirlerinde görülen musammat tarzındaki şiirin Fars edebiyatında bilinen ilk ör-

¹ Bu beyit için bkz. Menûçîhrî Dâmgânî *Dîvân-ı Menûçîhrî Dâmgânî*, 137.

² Bkz. Rıza Kurtuluş, "Menûçîhrî", *DİA*, XXIX, 156, Ankara, 2004.

³ Bkz. Menûçîhrî Dâmgânî *Dîvân-ı Menûçîhrî Dâmgânî*, 1, 300.

⁴ Menûçîhrî Dâmgânî *Dîvân-ı Menûçîhrî Dâmgânî* 23; Rıza Kurtuluş, "Menûçîhrî", *DİA*, XXIX, 157.

nekleri Menûçihri'ye aittir.⁵

Menûçihri latif tabiatlı, şirin sözlü, zevkle dolu bir kişilik ile Allah vergisi kuvvetli hafızaya sahip bir şairdir. Özellikle tabiat manzaralarının tavsifinde o manzaraları maharetli bir ressam gibi gözümüzde canlandırabilen muhteşem bir yeteneğe sahiptir. Kuru ve ruhsuz gibi görünen lafız ve ibareleri, İsa gibi bir üflemede canlandırmaktadır. Onun teşbihlerinin bir kısmı, Fars edebiyatında hala benzersizdir.⁶

Menûçihri dîvânının neşri Tahran'da, Rıza Kuli Han tarafından 1282/1903 yılında yapılmıştır. Ayrıca yine Tahran'da Muhammed Huseyn tarafından 1315/1936 yılında ve Muhammed Debîr-i Siyâkî tarafından da 1347/1968 yılında neşredilmiştir. Bu çalışmada kullanılan eser, Muhammed Debîr-i Siyâkî tarafından yayımlanan kitaptır. Menûçihri Dîvânı, Albin de Biberstein Kazimirski tarafından 1886 yılında Paris'te tamamı Fransızcaya çevrilerek de yayımlanmıştır. İngilizce çevirisi ise Jerome W. Clinton tarafından 'The Diwan of Manucihri Damghani: A Critical Study' adıyla 1972 yılında Minneapolis'te yayımlanmıştır. Türkiye'de Fahrettin Coşkun tarafından 2002 yılında 'Menûçihriyi Dâmgânî Divanının Tahlili ve Tercümesi' ismiyle Doktora Tez çalışması olarak incelenip tercüme edilmiş ama yayımlanmamıştır.⁷

B. MENÛÇİHRÎ DÎVÂNINDA TÜRK SULTAN VE YÖNETİCİLERE YAPILAN ATIFLAR

Menûçihri dîvânında en çok atıf yapılan kişi, Sultan Mes'ûd-i Gaznevîdir. Menûçihri Mes'ûd-i Gaznevînin övgüsüne ayırdığı kasidelerinde onu övmekten başka Sultan Mes'ûd'un hayatından, savaşlarından, Selçuklularla olan problemlerinden de bahsetmiştir. Bu nedenle, bu kasidelerin söyleniş tarihleri, tarihî metinlerle mukayese edilerek bulunabilir. Tahran'da 1384/2005 yılında Zevvâr Yayınları arasında, Dr. Muhammed Debîr-i Siyâkî tarafından yayımlanan Menûçihri Dîvânının 9, 22, 26, 27, 28, 34, 37, 38, 44, 60, 61, 77. kasideleri ile 1, 3, 6, 9, 10, 11. Musammatlar Sultan Mes'ûd-i Gaznevînin övgüsüne ayrılmışlardır. Bir rubâ'de Sultan Mes'ûd'un ve babası Sultan Mahmûd'un ismi şöyle zikredilmektedir (Rubai, 96)⁸:

مسعود چيندار چو مسعود ملك

بنشست بحق به جای محمود ملك

از ملك جز اين نبود مقصود ملك

کز ملك به تربيت رسد جود ملك

'Sultan Mes'ûd, padişah Mes'ûd olarak Padişah Mahmûd'un yerine oturdu. Padişahın mülke sahip olmaktan amacı, mülk ile padişahın cömertliğini büyütmekten başka bir şey değildi.'

Menûçihri dîvânında Mes'ûd-i Gaznevî hocası Cebrâil olan adil bir padişah

⁵ Rızâ-zâde-i Şafak, *Târîh-i Edebiyât-ı İrân*, 75.

⁶ Zebînullâh-i Safâ, *İrân Edebiyat Tarihi*, I, 102-103.

⁷ Coşkun, Fahrettin, *Menûçihriyi Dâmgânî Divanının Tahlili ve Tercümesi*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, A.Ü.Sosyal Bilimler Enstitüsü, Dan: Prof. Dr. Mürsel Öztürk, Ankara 2002.

⁸ Bkz. Menûçihri *Dâmgânî Dîvân-ı Menûçihri*, 210.

olarak zikredilmiş, adaletinin yanında yumuşaklığı ve cömertliği de övülmüştür (K. 27/23):

کرده رب العالمینش اختیار و بختیار⁹
خسرو عادل که هست آموزگارش جبرئیل

‘O, adil bir padişaktır, hocası Cebrail’dir. Alemlerin rabbi onu seçmiş ve bahtiyar kılmıştır.’

و ایزد نکند هرگز بر خلق ستمکاری¹⁰
داده ست بدو ایزد خلق همه عالم را

‘Allah, bütün dünya halkını ona vermiştir. Allah asla insanlara zulmetmez’ (K. 61/23).

کمبر ادبش حلم و فروتر هنرش جود¹¹
سلطان معظم ملک عادل مسعود

‘Muazzam sultan, adil bir padişah olan Mes’ûd için hilm, onun edebinden daha az, cömertlik ise onun hünerinden daha düşük seviyededir.’ (Musammât, 1/64)

Menûçîhrî’ye göre, Mes’ûd-i Gaznevî Kayrevan¹² ve Kandeher¹³’dan daha güzel yüzbinlerce şehir yapmış, Sasanî hanedanının ünlü hükümdarı Buzurcimihr¹⁴’den daha çok vezire sahip olmuş, İran’lı ünlü kahramanlardan İsfendiâr¹⁵’dan daha çok emir görevlendirmiştir¹⁶ (K. 28/42-43):

سیصد هزار باغ کنی به ز قندهار
سیصد هزار شیر کنی به ز قیروان
سیصد امیر بندی بیش از سیندیار
سیصد وزیر گیری بیش از بزرگمیر

‘Kayrevan’dan daha güzel üçyüz bin şehir yaparsın. Kandeher’dan daha güzel üçyüz bin bahçe yaparsın. Buzurcimihr’den daha çok, üçyüz vezir alırsın. İsfendiâr’dan daha çok üçyüz emir görevlendirirsin.’

Menûçîhrî’ye göre Mes’ûd-i Gaznevî’nin güzrü, İran’ın en büyük mitolojik kahramanı olan Ferîdûn¹⁷’un güzründen çok daha büyüktür (K. 9/13):

شکارست¹⁸ هفتاد منی گرز شه شیر
ده پانزده من بیش نبُد گرز فریدون

‘Feridun’un güzrü on-onbeş batmandan daha büyük değildi. Arslan avlayan padişahın güzrü ise yetmiş batmandır.’

Sultan Mes’ûd öyle güzel bir ahlaka sahiptir ki cennet, Tuba ağacının zinetlenmesi için Sultan Mes’ûd’un ahlakının kokusundan bir miktar götürmektedir (K. 37/12):

که رضوان زینتِ طوبی بُرد از بوی اخلاقی¹⁹
ملک مسعود بن محمود بن ناصر لِدین اللّٰه

⁹ Menûçîhrî’î Dâmgânî *Dîvân-ı Menûçîhrî*, 36.

¹⁰ Menûçîhrî’î Dâmgânî *Dîvân-ı Menûçîhrî*, 114.

¹¹ Menûçîhrî’î Dâmgânî *Dîvân-ı Menûçîhrî*, 156.

¹² Bkz. Nadir Özkuyumcu, “Kayrevan”, *DİA.*, XXV, 88-90, Ankara, 2002.

¹³ Bkz. Azmî Özcan, “Kandeher”, *DİA.*, XXIV, 293-294, İstanbul, 2001.

¹⁴ Bkz. Nimet Yıldırım, *Fars Mitoloji Sözlüğü*, “Bozorgmîhr”, 176.

¹⁵ Bkz. Nimet Yıldırım, *Fars Mitoloji Sözlüğü*, 425-427.

¹⁶ Menûçîhrî’î Dâmgânî *Dîvân-ı Menûçîhrî*, 40.

¹⁷ Ferîdûn için bkz. Nimet Yıldırım, *Fars Mitoloji Sözlüğü*, 307-311.

¹⁸ Menûçîhrî’î Dâmgânî *Dîvân-ı Menûçîhrî*, 10.

'Cennet, Tûbâ ağacını Nâsır li-Dîñillâh'ın oğlu Sultan Mahmud'un oğlu Sultan Mes'ûd'un ahlakının kokusuyla zînetlendirir.'

Sultan Mes'ûd, İran'ın mitolojik kahramanlarının bir çoğunun yerini tutmakta, onların özelliklerini sergilemektedir. Örneğin XV. Sasanî hükümdarı olarak bilinen Behrâm-ı Gûr'un egemen olduğu ülkelerde dört yıl boyunca kimsenin ölmediği söylenir²⁰. Sasanîlerin adaletiyle ünlenen ilk büyük hükümdar Nûşîrevân, Zerdüştlüğün dini değerlerinin korunmasının yanı sıra bilimsel ve teknik gelişmeleri de destekleyen Erdeşîr-i Bâbekân, akıl ve cesaretini birleştirerek İran'ın en ünlü millî kahramanı haline gelen Rüstem bunlardan sadece bir kaçıdır²¹.

هم به گه اردشیر هم به گه رستیم²²
هم گه بیرام گور هم گه نوشیروان

'Bazen Behrâm-i Gûr'un yerine geçer, bazen Nûşîrevân'ın, bazen Erdeşîr'in yerine, bazen Rüstem'in.' (K. 44/37)

Menüçihri Dîvânında, gönülleri yağmalamak açısından Sultan Mes'ûd'un Türklüğüne de şu şekilde atıf yapılmıştır (K. 9/1-2)²³:

نه این دل ما غارت ترکان تتراست
ای ترک ترا با دل احرار چه کارست
با ما چه سبب هست ترا یا چه شمارست
از ما بستانی دل و ما را ندهی دل

'Ey Türk! Senin, hür kişilerin gönülleriyle ne işin var? Zira bizim gönlümüzü Tatar Türkleri gibi yağmaladın. Bizim gönlümüzü aldın ama bize gönül vermedin. Ne sebeple bize böyle yaptın ki?'

Menüçihri'nin dîvânında övdüğü kişilerden biri de Mes'ûd-i Gaznevî'nin vezirlerinden Şemsü'l-vüzerâ Ebû Nasr Ahmed bin Alî bin Abdussamed'dir. Ebû Nasr Ahmed, Mes'ûd-i Gaznevî tarafından 424/1033 yılında vezirliğe getirilmiştir. Mes'ûd-i Gaznevî'nin ömrünün sonuna kadar vezirlik yapan Ebû Nasr Ahmed, Mes'ûd-i Gaznevî'den sonra tahta geçen Mevdûd bin Mes'ûd döneminde de vezirlik makamında bulunmuştur. Menüçihri dîvânında bulunan 13, 21, 23, 35. kasideler bu vezirin övgüsüyle ilgilidir²⁴ (K. 21/18):

دود خشمش روز روشن را شب یلدا کند
نور رایش تیره شب را روز نورانی کند

'Onun görüşünün aydınlığı, karanlık geceyi gündüze çevirir. Onun hissinin dumanı, gündüzü yeldâ gecesine döndürür.'

Ebu'l-Kâsım-ı Kesîr, Sultan Mahmûd-i Gaznevî'nin Savunma Bakanı olarak görev yapmış, Sultan Mes'ûd döneminde de Horasan'ın mali işlerinin sorumluluğunu üstlenmiştir²⁵. Menüçihri dîvânındaki 32. Kaside Ebu'l-Kâsım-ı Kesîr'e

→ →
19 Menüçihri Dâmgânî Dîvân-ı Menüçihri, 58.

20 Bkz. Nimet Yıldırım, *Fars Mitolojisi Sözlüğü*, 148.

21 Bkz. Nimet Yıldırım, *Fars Mitolojisi Sözlüğü*, 290, 558, 592.

22 Menüçihri Dâmgânî Dîvân-ı Menüçihri, 71.

23 Menüçihri Dâmgânî Dîvân-ı Menüçihri, 10.

24 Menüçihri Dâmgânî Dîvân-ı Menüçihri, 25.

25 Bkz. Menüçihri Dâmgânî Dîvân-ı Menüçihri, 262.

aittir. Bu kasidede bulunan beyitlerden bir kaçı şu şekildedir²⁶:

باران به رودخانه رود یا به آبگیر دولت به سوی شاه رود یا به سوی تو

Devlet ya şaha doğru gider, ya da sana doğru. Yağmur ya nehre gider, ya göle. (K. 32/34)

آواز سگ نیاید از موضع زئیر از نفس تو نیاید فعل خسیس دون

Senden, alçak cimrinin fiili ortaya çıkmaz. Yüksek yerden köpek sesi çıkmaz. (K. 32/35)

از بخت نیک به نبود مرد را خفیر باشد به هر مراد به پیش تو بخت نیک

Her istek, seninle iyi baht haline gelir. İyi bahtın, senin isteğinden başka sığınacağı olmaz. (K. 32/36)

آری درخت را بود از آب ناگزیر از حشمت تو ملک ملک را گزیر نیست

Ağacın sudan başka seçeneğinin olmadığı gibi, padişahın mülkünün de senden başka geçiş yeri yoktur. (K. 32/41)

Tâhir-i Debîr, Mes'ûd-i Gaznevî tahta oturduğunda günlük olayları yazarak sultana bildiren önemli bir kişi olsa da daha sonra Sultan Mes'ûd onu azledip hapse attırmıştır. Sultanın gözünden düşen Tâhir-i Debîr, artık ömrü boyunca önemli bir göreve gelememiştir²⁷. Menûçihri'dîvânının 25. Kasidesi onun övgü-süne ayrılmıştır.

Ebû İshak İbrahim Bôri Tegin (slt. 1041-1068), Batı Karahanlılar'ın kurucusu ve ilk hükümdarıdır. Bôri Tegin, Sultan Mes'ûd-i Gaznevîye muhalefet edince, Sultan Mes'ûd onun bertaraf edebilmek için 430/1038 yılında Ceyhun'dan geçmiş ama Selçukluların hamlesi nedeniyle yaklaşık iki ay sonra geri dönmek zorunda kalmıştır. Bôri Tegin, Selçukluların Gaznelilerle yaptığı savaşlara Selçuklu saflarında katılmıştır²⁸.

Menûçihri'dîvânında Sultan Mes'ûd'un Ceyhun üzerine bir köprü yaptırarak Ceyhun'dan geçmesi anlatılmış, Bôri Tegin'in düşman olarak görülmesi nedeniyle de yılan olarak tavsif edilmiştir. Bu beyitler Menûçihri'dîvânı'nda şu şekildedir²⁹:

زانسو مدار کردی زینسو کنی مدار جیحون گذاره کردی سیحون کنی گذر

Ceyhun ırmağını geçtin, Seyhun'u da geçiyorsun. Oradan buraya doğru döndün. (K. 28/53)

غل بود بر نهاده به جیحون بر استوار بل بر نهاده تو به جیحون نبود بل

Ceyhun üstünde köprü yoktu, sen oraya köprü yaptın. Bu, Ceyhun üstüne konulmuş sağlam bir boyunduruk idi. (K. 28/54)

²⁶ Menûçihri'î Dâmgânî *Dîvân-ı Menûçihri*, 49.

²⁷ Bkz. Menûçihri'î Dâmgânî *Dîvân-ı Menûçihri*, 295.

²⁸ Bkz. Ömer Soner Hunkan, "Mâverâünnehr'de Ali Tegin Oğulları", *Bilgi*, 60.; Ömer Soner Hunkan, "Tamgaç Han", *DİA.*, IX, 556-557, İstanbul, 2010.

²⁹ Menûçihri'î Dâmgânî *Dîvân-ı Menûçihri*, 41.

واندر نراند پیل به جیحون درون هزار جز تو نیست گردن جیحون کسی به غل

Ceyhun'un boynuna boyunduruk vuran senden başkası yoktur. Kimse bül-büllerin bulunduğu Ceyhun'a fil sürmedi. (K. 28/55)

جسری بر آب جیحون محمود نامدار دو سال یا سه سال در آن بود تا بیست

Meşhur Sultan Mahmûd iki veya üç yıl, Ceyhun ırmağı üzerine bir köprü yapmak için orada bulundu. (K. 28/56)

جسری بر آب جیحون به زان هزار بار در مدت دو هفته بیستی تو ای ملک

Ey melik! Sen iki haftada Ceyhun üzerine bir köprü yaptın. Bu köprü bin üründen daha iyidir. (K. 28/57)

دریا نکرده بود به جیحون کسی گذار دریا بد آن سپه که به جیحون گذاشتی

Senin Ceyhun'a bıraktığın ordu deniz gibiydi. O denizi hiç kimse aşmamıştı. (K. 28/58)

کردی همه نگون و نگوینخت و خاکسار سالار خانیان را با خیل و با خدم

Atlar ve hizmetçilerle dolu hanların ordusunu başaşağı çevirdin, bahtsız ve yerle bir ettin. (K. 28/59)

پیش تو ناید و نکند با تو چار چار تا بر کسی گرفته نباشد خدای خشم

Allah'ın hışmı, senin yanına gelmeyen ve seninle anlaşma yapmayandan başkasına ulaşmasın. (K. 28/60)

او را ازان دیار دوناید باین دیار بوری تگین که خشم خدای اندرو رسید

Allah'ın hışmı Böri Tegin'e ulaştı, onu o diyardan bu diyara sürdü durdu. (K. 28/61)

تا روز او سیاه شد و جان او فگار تا گنج او خراب شد و خیل او اسیر

Sonunda onun hazinesi harap oldu, atları da esir. Onun günü kararınca, ruhu yaralanınca kadar bu devam etti. (K. 28/62)

اندر جهد ز بیم به سوراخ تنگ غار او مار بود و مار چو آهنگ او کنی

O yilandı, yılan onun gibi korkudan, mağaranın dar deliğine saklanmaya çalışır. (K. 28/63)

کز عار و ننگ هیچ امیری نکشته مار گر شاه ما نکشت ورا بود ازان قیل

Eğer bizim şahımız onu öldürmediyse, bu başka bir sebeptendi zira hiçbir emir utançtan yılan öldürmemiştir. (K. 28/64)

Gazneli Sultan Mahmûd'un kardeşi Nasr bin Nâsıreddîn-i Sebüktegin, Mahmûd sultan olduktan sonra Horasan valisi olmuştur³⁰. Menuçihri Dîvânında 8. Musammat onun oğlu Muhammed'in övgüsüne ayrılmış olup 'Horasan'ın komutanı' olarak anılmaktadır³¹. İsmiyle anıldığı beyitler şu şekildedir³²:

³⁰ Bkz. Erdoğan Merçil, "Mahmûd-ı Gaznevî", DİA., XXVII, 362-365, Ankara, 2003.

³¹ Menuçihri Dîvân-ı Menûçihri, 183-188.

پور سپاهدار خراسان محمدست

فرخنده بخت و فرخ روی و مؤیدست

Horasan'ın komutanının oğlu Muhammed'dir. Kutlu bir baht ve yüze sahiptir, uğurludur. (Musammat, 87/46)

آزاد طبع و پاک نهاد و ممجدست

نیکو خصال و نیکخویست و موحدست

Özgür tabiatlı, temiz yaratılışlı, övülmüş bir kişidir. Güzel hasletli, güzel huylu, tek kılınmış bir kişidir. (Musammat, 87/47)

C. MENÜÇİHRÎ DÎVÂNINDA TÜRK KELİMESİNE YAPILAN ATIFLAR

Menüçihri Dîvânının bir çok yerinde Türk kelimesi bulunmakta, bu kelime genellikle Türklerin güzelliği ve gönülleri yağmalamasıyla ilişkilendirilmektedir. Sultan Mes'ud-i Gaznevînin övgüsüyle ilgili bir kasidenin ilk beyti şu şekildedir³²:

ای ترک ترا با دل احرار چه کارست

نه این دل ما غارت ترکان تارست

'Ey Türk! Senin, hür kişilerin gönülleriyle ne işin var? Zira bizim gönlümüzü Tatar Türkleri gibi yağmaladın.' (K. 9/1)

Menüçihri, Mes'ud-i Gaznevînin övgüsüyle ilgili başka bir kasidesinde Türk kelimesine şu iki beyitte de yer vermiştir³⁴:

ای ترک من امروز نگوی به کجایی

تا کس نفرستیم و نخوانیم نیایی

'Ey benim Türk'üm! Bugün nerede olduğunu söylemiyorsun. Bunu, birisini gönderip gelmen için seni çağırmayalım diye yapıyorsun.' (K. 77/1)

گویی به رخ کس منگر جز به رخ من

ای ترک چنین شیفته خویش چرای

'Benden başkasının yüzüne bakma, diyorsun. Ey Türk! Kendine nasıl da hayransın.' (K. 77/5)

Nevruzun tavsifiyle ilgili bir başka manzumede de Türk kelimesi, 'mehtap gibi aydınlık' ve 'huri yaratılışlı' sıfatlarıyla aktarılmaktadır³⁵ (K. 16/15):

زان می عنابگون در قدح آبگون

ساقی مهتابگون ترکی حورا نژاد

'Mavi kadehte üzüm renginde şarap, mehtap gibi parlak, sakı olarak huri yaratılışlı bir Türk ...'

Sultan Mes'ud-i Gaznevînin övgüsüyle ilgili başka bir kasidede, şair memduhunu 'güzel yüzlü Türk' olarak tavsif etmiştir. Bu beyit şu şekildedir³⁶ (K. 60/3):

گر دوستدار مایی ای ترک خوب چیره

زین بیش کرد باید مارات خواستاری

'Ey güzel yüzlü Türk! Eğer sen de bizi seviyorsan, artık bizi isteyip çağırman gerekir.'

→ →

³² Menüçihri Dâmgânî, *Dîvân-ı Menüçihri*, 185.

³³ Menüçihri Dâmgânî, *Dîvân-ı Menüçihri*, 10.

³⁴ Menüçihri Dâmgânî, *Dîvân-ı Menüçihri*, 150.

³⁵ Menüçihri Dâmgânî, *Dîvân-ı Menüçihri*, 17.

³⁶ Menüçihri Dâmgânî, *Dîvân-ı Menüçihri*, 110.

Aynı manzûmedeki başka bir beyitte de şöyle söylenmektedir³⁷ (K. 60/5):

خوش نیست خوارکاری، خوبست بردباری
تو خوارکار ترکی من بردبار عاشق

'Sen ihmalkâr bir Türksün, ben sabırlı aşığım. İhmal hoş değildir, sabretmek iyidir.'

Dîvânın başka bir manzûmesinde de ceylan gözlü bir Türk'e, kendisini vurmasını şöyle söylemektedir³⁸ (K. 64/1):

که باغ و راغ و کوه و دشت پر ماهست و پر شعری
بن ای ترک آهو چشم آهو از سر تیری

'Ey ceylan gözlü Türk! Benim gibi bir ceylanı okunla vur. Zira bahçe, çimenlik, dağ ve ova, ay ve şiiirle doludur.'

Menûçihri çenge benzer bir Türk sazından bahisle, o sazı çalabilmek için iki büküm olmak gerektiğini söyleyip bir Türk'ün gönlünü alabilmek için de iki büküm olmak gerektiğine şu şekilde işaret etmektedir³⁹ (K. 21/9):

چفته باید چنگ تا در چنگ ترک آوا کند
ور همی چفته کند قد مرا گو چفته کن

'Belimi iki büküm yapacaksa, varsın yapsın. Zaten Türk çenginden ses çıkarmak için iki büküm olmak gerekir.'

Dîvânın başka bir yerinde de Türklerin saz çalmasıyla ilgili şöyle bir beyit bulunmaktadır⁴⁰ (K. 39/1):

ز دل ابدال بگریزد به صد فرسنگ سنگ
بینی آن ترکی که او چون بر زند بر چنگ چنگ

'Çeng çalarken gördüğün o Türk, Abdalın gönlünden fersah fersah kaçmaktadır.'

Menûçihri Dîvânı'nda, Türkçe ile ilgili bazı bilgilere de ulaşılabilmektedir. Bu da, Farsların Türklerle iç içe yaşayan bir toplum olmalarından kaynaklanmış olmalıdır⁴¹ (K. 42/45):

که طاووسبست بر پشت حواصل
عماری از بر ترکی تو گفتی

'Sen bir tahtın üzerinde oturup sabrettikten sonra, Türkçe ezberinden, onun bir tavus olduğunu söyledin.'

Menûçihri başka bir manzûmesinde ise Türk olduğu anlaşılan övdüğü kişiye şu şekilde seslenmektedir⁴² (K. 65/19-20):

تو شعر ترکی بر خوان مرا و شعر غزی
به راه ترکی مانا که خویتر گویی

که اصل هر لغتی را تو ابجد و هوزی
به هر لغت که تو گویی سخن توانی گفت

'Galiba Türkçe daha güzel söylersin. Sen bana Türkçe şiir, Oğuzca şiir oku. Konuştuğun her dilde şiir söyleyebilirsin. Zira her dilin aslı için sen ebced ve hevvez'sin.'

³⁷ Menûçihri Dâmgânî, *Dîvân-ı Menûçihri*, 110.

³⁸ Menûçihri Dâmgânî, *Dîvân-ı Menûçihri*, 123.

³⁹ Menûçihri Dâmgânî, *Dîvân-ı Menûçihri*, 25.

⁴⁰ Menûçihri Dâmgânî, *Dîvân-ı Menûçihri*, 61.

⁴¹ Menûçihri Dâmgânî, *Dîvân-ı Menûçihri*, 66.

⁴² Menûçihri Dâmgânî, *Dîvân-ı Menûçihri*, 129.

Menûcihrî Dîvânı'nda, hayvanların üzerinden Türkçe ve Farsça'nın karşılaş-
tırmasını da şu şekilde yapmıştır⁴³ (K. 43/10):

طوطی سخن هندی گوید به که مازل
آن کرکی با کرکی گوید سخن ترکی

'O turna, başka bir turnayla Türkçe konuşur. Bülbül ise Mâzil dağı hakkında
Farsça konuşur.'

Dîvânda, Selçuklu devlet yöneticileri ile Gazne Devletinin diğer bazı komşu-
larının Türklerden oluşması nedeniyle, Türklerin karşısına ordu göndermekten
de bahsedilmiştir⁴⁴ (Musammat, 10/77-78):

ایزدش فر و شکوه ملکی داده بود
میر باید که چنو راد و ملکزاده بود

لشکر صعب سوی ترک فرستاده بود
هند بگشاده و آمل همه بگشاده بود

'Padişah, cömert ve melik oğlu olmalıdır. Allah ona güç, kuvvet ve padişah-
lık vermiş olmalıdır. Hind ülkesini almış, Amul'u tümüyle zaptetmiştir. Güçlü bir
orduyu Türklere doğru göndermiştir.'

SONUÇ

Menûcihrî Dâmgânî'nin Fars edebiyatının en eski ve önemli şairlerinden
biri olması, içerisinde yaşadığı Gazne Devletinin yöneticilerinin Türklerden
oluşması ve bu devletin komşuları arasındaki en önemli düşmanlarının da Türk-
ler olması, onun Türklere yaklaşım tarzının belirlenmesini önemli bir konuma
taşımıştır.

Yaşadığı dönemde sultanlık ve yöneticilik yapan kişilere yazdığı övgü dolu
şiiirleri, önemli bir kişiye bağlanarak rahat ve güvende yaşama duygusuyla açık-
lanabilirse de, durumun tümüyle bu şekilde olmayabileceği de düşünülmelidir.

Menûcihrî Dîvânı'nın bir çok yerinde Türklere çeşitli atıflar yapılmış, güzellik
ve gönül yağmalama özellikleri vurgulanmıştır. Dîvânda Türkçe'ye de atıflar ya-
pılması nedeniyle şairin çevresinde Türkçe konuşanların bulunduğu da belir-
lenmiştir.

Kaynaklar:

- » Azmi Özcan, "Kandehar", Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi, XXIV, İstanbul, 2001.
- » Coşkun, Fahrettin, Menûcihrî'yi Dâmgânî Divanının Tahlili ve Tercümesi, Yayımlanmış
Doktora Tezi, A.Ü.Sosyal Bilimler Enstitüsü, Dan: Prof. Dr. Mürsel Öztürk, Ankara 2002.
- » Erdoğan Merçil, "Mahmûd-ı Gaznevî", Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi, XXVII, Ank. 2003.
- » Menûcihrî Dâmgânî Dîvân-ı Menûcihrî Dâmgânî, be-kûşîş-i Muhammed Debîr-i Siyâkî
İntişârât-ı Zevâr, çâp-ı şeşom, Tahran, 1385 hş./2006.
- » Nimet Yıldırım, Fars Mitoloji Sözlüğü, Kabcacı Yay., İstanbul, 2008.
- » Nadir Özkuyumcu, "Kayrevan", Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi, XXV, Ankara, 2002.
- » Ömer Soner Huncan, "Mâverâünnehr'de Ali Tegin Oğulları: Kutlug Ordu Devleti", Bilig, 35-
77, Sayı: 40, Kış, 2007.
- » Ömer Soner Huncan, "Tamgaç Han", Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi, XXXIX, İst.. 2010.
- » Rıza Kurtuluş, "Menûcihrî", Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi, XXIX, Ankara, 2004.
- » Rîzâ-zâde-i Şafak, Târîh-i Edebîyât-ı İrân, İntişârât-ı Keyhan, Tahran, 1350 hş./1971.
- » Zebîhullâh-i Safâ, İran Edebiyat Tarihi, Çev.: Hasan Almaz, I-II, Nûsha Yay., Ankara, 2002.

⁴³ Menûcihrî Dâmgânî Dîvân-ı Menûcihrî 69.

⁴⁴ Menûcihrî Dâmgânî Dîvân-ı Menûcihrî 199.